

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Електронне видання

**ПЛАНИ
СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА УКРАЇНИ»**

ХАРКІВ
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Електронне видання

**ПЛАНИ
СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ**

З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ»

*для студентів 1 курсу
денної форми навчання*

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 29 «Міжнародні відносини»
спеціальності 293 «Міжнародне право»

ХАРКІВ
2025

Плани семінарських занять з історії держави і права України для студентів I курсу денної форми навчання першого (бакалаврського) освітнього рівня галузі знань 29 «Міжнародні відносини» спеціальності 293 «Міжнародне право» / уклад.: К. М. Лісогорова , В. А. Лизогуб, Г. П. Пономарьова. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2025. 47 с.

У к л а д а ч і: К. М. Лісогорова,
В. А. Лизогуб,
Г. П. Пономарьова

© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2025

ВСТУП

Мета викладання навчальної дисципліни «Історія держави і права України» полягає в тому, щоб навчити студентів розуміти державно-правові реалії сучасності, сутність, негативні й позитивні риси чинного права, передбачає пізнання і використання закономірностей виникнення, розвитку і функціонування держав і правових систем, прогнозування їх подальшої еволюції.

Під час проведення семінарських занять студенти мають **набувати навичок з:**

- використання знань з історії держави і права України у практичній діяльності;

- аналізу правових актів та інших документів за допомогою різних методів і принципів наукового пізнання;

- виокремлення основних історичних закономірностей державно-правового розвитку України;

- самостійного розроблення на основі історико-правового досвіду достовірних наукових моделей державно-правового розвитку сучасної України.

ЗАГАЛЬНИЙ РОЗРАХУНОК ГОДИН СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ п/п	Тема	Семінарські заняття	Самостійна робота
1	2	3	4
Модуль І. Державно-правовий розвиток України за часів феодалізму			
1.	Державний та суспільний лад Русі-України (Київської Русі)	2	8
2.	Право Русі-України (Київської Русі)	2	6
3.	Державний лад і право Галицько-Волинського князівства	2	6
4.	Держава і право українських територій у складі Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої	2	4
5.	Формування української національної держави у 1648– 1654 рр.	2	6
6.	Правовий статус України за Переяславською угодою 1654р.	2	4
7.	Кодифікація права України у XVIII ст.	2	8

8.	Селянська реформа 1861 р. в Україні	2	4
Модуль II. Українська держава у XX ст.			
9.	Особливості правового розвитку західноукраїнських земель у складі Австрії та Австро-Угорщини (XIX – початок XX ст.)	2	4
10.	Суспільно-політичний лад і право на українських землях на початку XX ст.	2	2
11.	Українська Центральна Рада та її Універсали	2	2
12.	Українська держава періоду Гетьманату П. Скоропадського	2	4
13.	УНР доби Директорії. Західноукраїнська Народна Республіка	2	6
14.	Розвиток держави і права України у 1920 – 30-х рр.	2	4
15.	Держава і право України в роки Другої світової війни (1939–1945)	2	4
16.	Проголошення у 1991 р. незалежності України	2	2
	Разом	32	86

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Модуль I

Тема 1. Державний та суспільний лад Русі-України (Київської Русі)

П л а н

1. Виникнення Русі-України (Київської Русі). Основні теорії її походження.
2. Основні періоди розвитку Русі-України (Київської Русі). Період феодальної роздробленості.
3. Система міжнародних відносин Русі-України (Київської Русі).
4. Еволюція державного ладу Русі-України (Київської Русі). Двіріцево-вотчинна система управління.
5. Суспільний лад Русі-України (Київської Русі).

Список основної літератури

Історія держави і права України: підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Ермолаєв, В. О. Рум'янцев та ін.; за ред. В. Д. Гончаренко. Харків : Право, 2019. 552 с. (далі – Підручник).

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / за ред. В. Д. Гончаренка. 3 вид., переробл. Київ : Ін Юре, 2003. 800 с. (далі – Хрестоматія).

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / упоряд. А. С. Чайковський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Історія України в документах і матеріалах / склав М. Н. Петровський. Київ : Рад. шк. Т. 1. Київська Русь і феодальні князівства XII – XIII століть. 2 вид. 1946. 309 с.

Ермолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків, 2021. 472 с.

Іванов В. М. Історія держави і права України: підручник. Київ, 2007. 728 с.

Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ, 2006. 512 с.

Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: підручник. Київ : Ін Юре, 2008. 624 с.

Рогожин А. Й., Страхов М. М., Гончаренко В. Д. Історія держави і права України: навч. посібник. Вип. 1: «Рабовласницькі державні утворення, Київська Русь, період феодальної роздробленості». Київ : НМК ВО, 1992. 100 с.

Список додаткової літератури

Аркас М. М. Історія України-Русі з малюнками: наук. вид.; передм. П. М. Гвоздецький. 3 факс. вид. Харків : Вища шк., 1993. 414 с.

Багалій Д. І. Нарис історії України: доба натурального господарства. Київ : Час, 1994. 288 с.

Висоцький С. О. Великий Ярославів двір стародавнього Києва: «Вперше згадується в літопису 1146 р.». *Український історичний журнал*. 1998. 4. С. 115–121.

Гончаренко В. Д. Князівство. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 3: К–М. Київ : Укр. енциклопедія, 2001. С. 126–127.

Грабовський С., Ставрояні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. Київ : Генеза, 1995. 608 с.

Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / голова редкол. П. С. Сохань. Київ : Наук. думка. Т. II: «XI–XIII віки». 1992. 640 с.

Дещинський Л. Є., Панюк А. В. Міжнародні відносини України: історія і сучасність: навч. посібник. Ч. 1. Львів: Бескид Біт, 2002. 224 с.

Історія України та її державності / за наук. ред. Л. Є. Дещинський. Львів: Бескид Біт, 2005. 368 с.

Лизогуб В. А. Двірцево-вотчинна система управління. Велика українська юридична енциклопедія у 20 т. / редкол. В. Я. Тацій (та ін.). Харків: Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України. С. 247–250.

Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь. Кив, 2001.

Толочко П. П. Володимир Святий. Ярослав Мудрий. Київ : АртЕк, 1996. 216 с.

Список літератури англійською мовою

Christian Raffensperger. Reimagining Europe: Kievan Rus' in the Medieval World, 988-1146. 2012, Harvard University Press.

Christian Raffensperger. The Kingdom of Rus'. ARC Humanities Press, 2017.

Katchanovski, Ivan; Kohut, Zenon E.; Nesebio, Bohdan Y.; Yurkevich, Myroslav (2013). Historical Dictionary of Ukraine. Lanham, Maryland; Toronto; Plymouth: Scarecrow Press. p. 992. Retrieved 22 January 2023.

Jones, Gwyn. A History of the Vikings. 2nd ed. London: Oxford Univ. Press, 1984.

Paul Robert Magocsi. A History of Ukraine. University of Toronto Press, 1995.

Logan, F. Donald (2005). The Vikings in History. New York: Routledge (Taylor & Francis). p. 205. Retrieved 26 January 2023. (third edition).

Тема 2. Право Русі-України (Київської Русі)

П л а н

1. Джерела права Київської Русі.
2. Загальна характеристика Руської Правди. Походження, списки редакції.
3. Правове становище населення за Руською Правдою.
4. Право власності й спадкове право за Руською Правдою.
5. Зобов'язальне право за Руською Правдою:
6. Кримінальне право за Руською Правдою.
7. Суд і процес за Руською Правдою.

Список основної літератури

Підручник.

Хрестоматія

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / упоряд. А. С. Чайковський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Україна: антологія пам'яток державотворення Х–ХХ ст.: у 10 т. / ред. кол. І. М. Дзюба (и др.). Т. 1: Київоруська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби середньовіччя (Х–ХІІІ ст.) / упоряд., передм. та прим. О. М. Сліпушко. Київ : Вид. Соломії Павличко «Основи», 2009. 440 с.

Антологія української юридичної думки / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка; упоряд. І. Б. Усенко та ін.. Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда. Київ: Вид. Дім «Юрид. кн.», 2002. 592 с.

Іванов В. М. Історія держави і права України: підручник. Київ : Атіка, 2007. 728 с.

Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с/

Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: підручник. Київ : Ін Юре, 2008. 624 с.

Список додаткової літератури

Білецький Л. Т. Руська правда й історія її тексту. Антологія української юридичної думки. Т. 2. Історія держави і права України: Руська Правда. Київ : Вид. Дім «Юрид. кн.», 2002. С. 553–591.

Головкін Б. М. Кримінологічна генеза корисливих убивств у найдавніших пам'ятках права України-Русі. *Філософські обрії*. Вип.12. Київ : Б. в., 2004. С. 207–228.

Головко О. М. Право Київської Русі в дослідженнях вчених університетів на теренах України у ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія. Харків : Константа, 2018. 472 с.

Достдар Р. М. До питання дослідження візантійської традиції права у національному законодавстві ІХ–ХІV ст. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип.18. Одеса : Юрид. л-ра, 2003.

Єрмолаєв В. М. Деякі проблеми злочину та покарання в Київській Русі. *Вісник Академії правових наук України*. 1996 р. № 5. Харків Акад. правов. наук України, 1996. С. 135–143.

Козюба В. К. «Двір» в історико-юридичних пам'ятках Давньої Русі. *Український історичний журнал*. 2003. 1. С. 36–53.

Косяченко М. І. Потік та пограбування як покарання в українському законодавстві часів Київської Русі. *Право ХХІ*

століття: становлення та перспективи розвитку: зб. наук. праць. Миколаїв: Б. в., 2006. С. 342–344.

Кудін С. Поняття кримінального штрафу за Руською Правдою та Литовським Статутом. *Право України*. 2000. 11. С. 141–144.

Лашенко Р. М. Право власності в Руській Правді. Антологія української юридичної думки. Т. 2. Історія держави і права України: Руська Правда. Київ : Вид. Дім «Юрид. кн.», 2002. С. 444–448.

Максимейко М. О. Система Руської Правди в її поширеній редакції. Антологія української юридичної думки. Т. 2. Історія держави і права України: Руська Правда. Київ : Вид. дім «Юрид. кн.», 2002. С. 327–352.

Погорецький М. А. Розшук злочинців та доказування їхньої вини за часів Руської Правди. *Право і безпека*. 2002. 3. С. 73–77.

Усенко І. Б. Українська історико-юридична наука та «Руська Правда». Антологія української юридичної думки. Т. 2. Історія держави і права України: Руська Правда. Київ : Вид. дім «Юрид. кн.», 2002. С. 9–34.

Чубатий М. Д. Руська Правда (з «Огляду історії українського права»). Антологія української юридичної думки. Т. 2. Історія держави і права України: Руська Правда. Київ : Вид. дім «Юрид. кн.», 2002. С. 454–459.

Шелухін С. П. До вивчення «Руської Правди». Антологія української юридичної думки. Т. 2. Історія держави і права України: Руська Правда. Київ : Вид. дім «Юрид. кн.», 2002. С. 462–517.

Тема 3. Державний лад і право Галицько-Волинського князівства

П л а н

1. Утворення, розвиток і занепад Галицько-Волинської держави.
2. Міжнародні відносини Галицько-Волинської держави.
3. Еволюція правового становища населення в Галицько-Волинській державі.
4. Система центральних органів влади в Галицько-

Волинській державі.

5. Апарат двірцево-вотчинної системи управління й органи місцевої влади в землях Галицько-Волинської держави.

6. Суд і військо Галицько-Волинської держави.

7. Правова система Галицько-Волинської держави.

8. Значення Галицько-Волинського князівства в історії української держави і права.

Список основної літератури

Підручник.

Хрестоматія

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / упоряд. А. С. Чайковський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. Київ : Атіка, 2007. 728 с.

Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: підручник. Київ : Ін Юре, 2008. 624 с.

Список додаткової літератури

Багалій Д. І. Нарис історії України: Доба натурального господарства. Київ : Час, 1994. 288 с.

Баран В. Д. Княжий Галич в історії України. *Український історичний журнал*. 2001. 4. С. 67–75.

Бойко І. Джерела права Галицько-Волинської держави (1199–1349 рр.). *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2006. Вип. 42. С. 59–65.

Бойко І. Історико-правові аспекти приєднання Галичини до складу середньовічної Польщі у XIV ст. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII Регіон. наук.-практ. конф. (9–10 лют. 2006 р.). Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2006. С. 73–75.

Василенко С. Геополітичні традиції Київської Русі і Галицько-Волинської держави. *Людина і політика*. 2002. 5. С. 102–111.

Воїнська повість про Данила Галицького. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9 т. Том 1 (X-XV ст.) / ред. и предисл.: Т. Гунчак, О. М. Сліпушко та ін. Київ : Дніпро, 2001. С. 513-529.

Войтович Л. В. Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства. *Український історичний журнал*. 2010. № 6. С. 4–18. Библиогр.: с. 11–17.

Головко О. Боярська «фронда» в Галичі. *Пам'ять століть*. 2002. № 5. С. 49–60.

Грабовський С., Ставрояні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. Київ: Генеза, 1995. 608 с.

Дашкевич Я. Українські землі в часах галицько-волинської державності (кінець X - середина XIV ст.). *Пам'ять століть*. 2002. 4. С. 3-21.

Дещинський Л. Є., Панюк А.В. Міжнародні відносини України: історія і сучасність: навч. посібник. Ч. 1. Львів: Бескид Біт, 2002. 224 с.

Кобилецький М. Надання місту Сяноку магдебурзького права. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 42. С. 82–89.

Котляр М. Ф. Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення). *Український історичний журнал*. 2000. 1. С. 21–32.

Кудрявцев Л. Данило, князь Галицький і Волинський. *Урядовий кур'єр*. 2006. № 140 (29 липня). С. 11.

Кульчицький В. С., Тищик Б.Й., Бойко І.Й. Галицько-Волинська держава (1199-1349): монографія. Львів: Бібльос, 2005. 280 с.

Остафійчук В. Ф. Історія України: Сучасне бачення. навч. посібник. 3 вид., перероб. і допов. Київ : Знання-Прес, 2006. 422 с.

Сахань О. М. Данило Галицький (1201 - 1264 рр.). Державні, політичні та громадські діячі України: політичні портрети. Кн. 1. / В. І. Астахова (та ін.); за заг. ред. М. І. Панова; редкол. В. І. Астахова (та ін.). Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2002. С. 49–52.

Сліпушко О. Ідеологія князя Данила Галицького в літописній повісті. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. Т. 1 (X-XV ст.). Київ : Дніпро, 2001. С. 512–513.

Котляр М. Ф. Україна крізь віки : у 15 т. Т. 5: Галицько-Волинська Русь. Київ : Вид. Дім «Альтернативи», 1998. 336 с.

Тема 4. Держава і право українських територій у складі Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої

П л а н

1. Входження, колонізація й інволюція статусу українських територій у складі Великого князівства Литовського і Польського королівства.

2. Державний лад на українських територіях у складі Великого князівства Литовського.

3. Державний лад на українських територіях у складі Королівства Польського.

4. Початок інтеграції Великого князівства Литовського і Польського королівства. Кревська унія 1385 р. Городельська унія 1413 р.

5. Завершення інтеграції Великого князівства Литовського і Польського королівства. Люблінська унія 1569 р. Річ Посполита.

6. Державний лад на українських територіях у складі Речі Посполитої.

7. Виникнення українського козацтва. Органи влади і право Запорізької Січі.

8. Розвиток права на українських територіях у складі Великого князівства Литовського, Польського королівства і Речі Посполитої.

Список основної літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / упоряд. А. С. Чайковський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. 472 с.

Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Список додаткової літератури

Багалій Д. Магдебурзьке право в Лівобережній Україні. Львів, 1990.

Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569): монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 628 с.

Василенко В. О. Політична історія Великого князівства Литовського (до 1569 р.) в східнослов'янських історіографіях XIX – першої третини XX ст.: монографія. Донецьк : Національний гірничий університет, 2006. 659 с.

Владимирський-Буданов М. Ф. Рада Великого Князівства Литовського. Записки соціально-економічного відділу. Т. 6. 1926. С. 238–249.

Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі. Основи, 2001.

Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні: (XVI – перша половина XIX ст.): іст.-прав. дослідження. Львів : ПАІС, 2008. 405 с.

Ковальова С. Г. Судоустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського: монографія. Миколаїв: Видавництво МДГУ імені Петра Могили, 2008. 200 с.

Падох Я. Суди і судовий процес старої України: нарис історії. Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Львів, 1990.

Резніков А. В. Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій (історико-правовий нарис). Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 208 с.

Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. Київ, 1998.

Сікора Р. Крилаті гусари Яна Собеського. Київ : Дух і літера, 2013.

Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України: навч. посібник. Львів: Ліга Пресс, 2007. 92 с.

Україна: литовська доба 1320–1569. Київ : Балтія Друк, 2008.

Україна і Литва в XIV–XVI століттях. Політико-правові та соціально-економічні аспекти / Відп. ред. Смолій В. А.; авт. кол.: Берковський В. Г., Блануца А. В., Ващук Д. П., Гурбик А. О., Черкас Б. В.. Луцьк: ПрАТ «Волин. Обл. друкарня», 2011. 256 с.

Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Київ, 1993.

Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. Київ: Генеза, 1997. 312с.

Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3 вид., переробл. та розшир. Київ : Критика, 2006. 584 с.

Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ : Наук. думка, 1993. 416 с. (вид. 2-ге, переглян. і виправ. Київ : Критика, 2008. 472 с.).

Тема 5. Формування української національної держави у 1648–1654 рр.

П л а н

1. Причини, передумови, рушійні сили і підсумки Національно-визвольної війни українського народу з-під влади Річі Посполитої.

2. Організація адміністративно-територіального устрою України в 1648–1654 рр.

3. Зміни у суспільному ладі Гетьманщини у період Національно-визвольної війни.

4. Становлення системи органів публічної влади Гетьманщини.

5. Зміни в правовій системі Гетьманщини у період Національно-визвольної війни.

Список основної літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / упоряд. А. С. Чайковський. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. 6-те вид., випр. і доп. Київ: Знання, 2007. 471 с.

Список додаткової літератури

Єрмолаєв В. М. Державницька думка гетьманів України (середина XVII–XVIII ст.): змістовні аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. / редкол.: О. В. Петришин та ін.* Харків : Право, 2016. № 1 (84). С. 43–56.

Єрмолаєв В. М., Петришин О. В. Про форму правління та державний режим Гетьманщини часів Б. Хмельницького (до 365-ї річниці Національної революції 1648 р.). *Вісник Академії правових наук України: зб. наук. пр.* Харків : Право, 2012. № 4 (71). С. 75–92.

Котляр М. Ф., Смолій В.А. Історія в життєписах. Київ: Час, 1994. 328 с.

Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 452 с.

Лизогуб В. А. Еволюція правового статусу козацької старшини в XVII - XVIII століттях. *Проблеми законності.* 2008. Вип. 96. С. 26–33.

Лизогуб В. А. Формування станових прав шляхти на українських землях у XVI-XVIII ст.. *Форум права.* 2010. № 3. С. 268–272.

Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький (соціально-політичний портрет). К.: Либідь, 1993. 504 с.

Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький (хроніка життя та діяльності): монографія. Київ : Наук. думка, 1994. 264 с.

Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція 1648–1676 рр. крізь призму століть. *Український історичний журнал.* 1998. 1. С. 3-24.

Смолій В.А., Степанков В.С. У пошуках виходу з глухого кута геополітичного становища держави. Встановлення спадкового гетьманату. Українська національна революція 1648–1676 рр. крізь призму століть. 1998. С. 170-210.

Тема 6. Правовий статус України за Переяславською угодою 1654 р.

П л а н

1. Зовнішньополітичні відносини Гетьманської держави в період Національно-визвольної війни 1648–1654 рр. Земські собори.
2. Переяславська рада 1654 р. Репрезентативність і визнання її рішень.
3. «Прохальні пункти» Б. Хмельницького.
4. «Березневі статті» 1654 р.
5. Жалувані грамоти царя Олексія Михайловича.
6. Права і вольності Війська Запорізького за Переяславською угодою. Наслідки для держави і права України.
7. Віленське перемир'я і Раднотський договір 1656 р.

Список основної літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Нововиявлені документи з історії Національно-визвольної війни середини XVII ст. *Український історичний журнал*. 1998. № 6. С. 105-117.

Документи Богдана Хмельницького: 1648 – 1657. Упоряд.: І. П. Крип'якевич, І. Бутич; відп. ред. Ф. П. Шевченко. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 739 с.

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / упоряд. А. С. Чайковський. К.: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Терлюк І. Я. Історія держави і права України: навч. посібник. Київ : Атіка, 2011. 944 с.

Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України: акад. курс. Київ : Ін Юре, 2015. 808 с.

Список додаткової літератури

Антонович В. Б. Коротка історія Козаччини: з ілюстраціями і картою України. Київ : Україна, 1991. 158 с.

Батюк В. С. Українська державність напередодні та в роки Визвольної війни 1648–1654 рр. у працях дослідників із західної діаспори. *Український історичний журнал*. 1993. 1. С. 50–56

Віленське перемир'я 1656. Юридична енциклопедія: (у 6 т.) ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) (та ін.). Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998–2004.

Горобець В.М. Віленське перемир'я 1656. Енциклопедія історії України: у 10 т. /редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2003. Т. 1 : С. 556. 688 с.

Гурбик А. О. Раднотський зовнішньополітичний курс гетьмана України Б. Хмельницького (1656—1657 рр.). *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 57-86.

Гурбик А. Український гетьманат в умовах Віленсько-раднотської системи міжнародних відносин 50-х років XVII ст.: історіографічний аспект проблеми. Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). 2008. 8. С. 195-219. URL: http://resource.history.org.ua/publ/uacenter_2008_8_195.

Джеджула Ю. Таємна дипломатія Богдана Хмельницького. *Політика і час*. 1994. №3. С. 90-95.

Наслідки Переяславської Ради 1654 року. зб. ст. Київ: Смолоскип, 2004. 606 с.

Ніколаєва Н. Завершальний етап походу козацьких військ під керівництвом Антона Ждановича в Польщу в 1657 р. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 73. С. 4-6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_73_2.

Переяславська умова. Грушевський, Михайло Сергійович. Історія України-Руси: в 11 тт., 12 кн.. К.: Наук. думка, 1996. Т. IX: Кн. 1: (1650-1654 рр.) . С. 728-869.

Переяславська угода 1654 року: історичні уроки для Українського народу. Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2004. 26 с.

Сафронова І. П., Зайцев Л.О. Створення української національної держави та обмеження її суверенітету у другій половині XVII ст.. Історія держави і права України: У 2 т. Т. 1. К.: Вид. Дім "Ін Юре", 2003. С. 202-266.

Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Посібник для університетів. К.: Вид-во «АМЕННОТЕР» 2016. 320 с.

Страхов М. М., Рум'янцев В. О. Державний лад на Україні в кінці XIV – першій половині XVII ст.; Українська юридична академія. Х.: УЮА, 1991. 32 с.

Україна крізь віки: у 15 т. Т. 7: Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). / В. А. Смолій, В. С. Степанков. Київ: Вид. Дім «Альтернативи», 1999. 352 с.

Усенко І., Чехович В. Московський договір 1654р.. Мала енциклопедія етнодержавознавства / відп. за вип. Ю. І. Римаренко. Київ: Довіра, 1996. С. 21.

Чехович В. А. Березневі статті 1654 р. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 1: А–Г. Київ: Укр. енциклопедія, 1998. С. 223–224.

Чухліб Т. В. Переяславська угода 1654 р. у контексті міжнародного утвердження ранньомодерної Української держави: причини, укладення, наслідки. *Український історичний журнал*. 2003. 4. С. 46–61.

Тема 7. Кодифікація права України у XVIII ст.

П л а н

1. Пакти і Конституції прав Війська Запорізького 1710 р.
2. Судова реформа гетьмана К. Г. Розумовського 1760–1763 рр.
3. Передумови, цілі, джерела й основні концепти кодифікації права України у XVII ст.
4. Характеристика кодифікаційних актів українського права:
 - а) «Процес короткий приказний, виданий при резиденції гетьманській» 1734 р.;
 - б) «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.;
 - в) «Суд і розправа в правах малоросійських» 1750 р.;
 - г) «Книга Статут та інші права малоросійські» 1764 р.;
 - д) «Екстракт малоросійських прав» 1767 р.;

е) «Екстракт із указів, інструкцій та установлень» 1786 р.
5. Практика і значення збірників кодифікації українського права.

Список основної літератури

Підручник.
Хрестоматія.
Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / упоряд.: А. С. Чайковський. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
Орлик П. Маніфест гетьмана Пилипа Орлика від 4 квітня 1712 р.. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Т. 4. Кн. 1 (Перша третина XVIII ст.) / ред. та передм.: Т. Гунчак, О. М. Сліпушко, та ін. Київ : Дніпро, 2001. С. 237–239.
Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посібник. 6-те вид., виправл. і допов. Київ: Знання, 2007. 471 с.

Список додаткової літератури

Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ : Либідь, 1993. 288 с.
Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (IX–XX ст.): навч. посібник. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013. 408 с.
Василенко М. «Права, по которым судится малороссийский народ» як джерело до історії державного права України XVIII віку. *Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності*. Київ, 1928. Т. I.
Гончаренко В. Д. Пилип Орлик – гетьман в еміграції. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 11. Харків : Право, 2006. С. 18–24.
Єрмолаєв В. М. Про представницькі органи державної влади та місцевого самоврядування за Конституцією Пилипа Орлика. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. Вип. 11. С. 45–54.
Кистяковскій А.Ф. Права, по которым судится малороссийскій народъ. Київъ: Университетская типографія (І.І. Завадскаго), 1879. 1063 с.

Макаренко А. Причини створення кодексу Гетьманщини 1743 року. *Право України*. 1997. № 12. С. 106–108.

Козаченко А. Державне право України другої половини XVII - початку XVIII ст. *Вісник Академії правових наук України*. 2004 р. №4 (39). Харків : Право, 2004. С. 47–53.

Кульчицький В. С. Кодекс Українського права 1743 р. *Право України*. 1994. № 9. С.28–29.

Лизогуб В. А. Норми Конституції Пилипа Орлика про народ і владу. *Проблеми законності*. 2006. Вип. 84. С. 8–12.

Лизогуб В. А. Розумовський Кирило Григорович (18(29) берез. 1728 – 3(15) січ. 1803). Українська юридична енциклопедія у 20 т. / редкол. В. Я. Тацій (та ін.). Т. 1: Історія держави і права України. Харків: Право, 2016.

Слабченко М. Є. Ескізи з історії «Прав, за которыми судится малороссийский народ». Ювілейний зб. на пошану акад. Д. І. Багалія з нагоди 70-ї річниці життя та 50-х роковин наук. діяльності. 1927.

Страхов М. М. Конституція Пилипа Орлика 1710 року. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. Вип. 11. С. 10–17.

Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. Антологія української юридичної думки. Т. 3. Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. Київ : Вид. Дім «Юрид. кн.», 2003. С. 454-471.

Тодика Ю. М. Політико-правове значення Конституції Пилипа Орлика для розвитку українського конституціоналізму. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. Вип. 11. С. 3–9.

Рубаник В. Рецепція й імплементація російського законодавства про власність в Україні у другій половині XVII-XVIII ст. і кодифікація українського цивільного права *Підприємництво, господарство і право*. 2001. 10. С. 80-84.

Шершенькова В.А., Шевчук Я.В. Кодифікації права Гетьманщини у XVIII ст. *Юридичний науковий електронний журнал Запорізького національного університету*. №8/2020 URL : http://lsej.org.ua/8_2020/12.pdf

Яковлів А. Український кодекс 1743 року «Права, по которым судится малороссийский народ»: його історія джерела та систематичний виклад змісту. Мюнхен : Заграва, 1949. 210 с.

Тема 8. Селянська реформа 1861 р. в Україні

План

1. Причини й передумови Селянської реформи 1861 р. в Україні. Дореформенне положення селян.
2. Основні правові акти Селянської реформи 1861 року.
3. Маніфест царя Олександра II про скасування кріпосного права.
4. Загальне положення про селян, що вийшли з кріпосної залежності.
5. Правове регулювання земельних відносин в українських губерніях у період Селянської реформи 1861 року.
6. Селянське самоврядування і суд.
7. Значення Селянської реформи 1861 року в процесі модернізації суспільно-політичного ладу на українських землях.

Список основної літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / упоряд. А. С. Чайковський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. Київ: Атіка, 2007. 728 с.

Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. 6-те вид., виправл. і допов. Київ : Знання, 2007. 471 с.

Список додаткової літератури

Бондар В. В., Присяжнюк П. Сучасна історіографія пореформенного селянства. *Український історичний журнал*. 2011. № 2. С. 180–201.

Гончаренко В. Д. Кріпатство. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 3: К–М. Київ : Укр. енциклопедія, 2001. С. 418–419.

Захарченко П.П. Діяльність урядових інститутів Російської імперії на завершальному етапі підготовки селянської реформи 19

лютого 1861 року. *Ученые записки Таврического национального университета*. Т. 19 (58). № 3. Юридические науки. 2006. С. 39–43.

Кириченко В.Є. Селянська реформа 1861. Велика українська юридична енциклопедія у 20 т. / редкол. В. Я. Тацій (та ін.). Харків : Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України. С. 663–666.

Козаченко А. Організаційно-правова діяльність земства з метою розвитку аграрної галузі наприкінці XIX - на початку XX ст.. *Вісник Академії правових наук України*. Зб. наук. пр. 2010. №3(62). С. 115–124.

Набока С. Особливості формування і діяльності інститутів мирових посередників. *Пам'ять століть*. 2005. № 1. С. 95–101.

Настасяк І. Причини, перебіг та значення селянської реформи в Галичині (1772-1789 рр.). *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2004. Вип. 40. С. 113–119.

Орос І. І. Правовий статус сільського старости в Російській імперії за селянською реформою 1861 року. *Актуальні проблеми науки історії держави і права: матеріали «круглого столу»*, присвяч. пам'яті проф. А. Й. Рогожина (Харків, 5 жовт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 229–231.

Ресент О. П. До проблеми скасування кріпосного права в 1861 р. *Український історичний журнал*. 2011. № 1. С. 34–51.

Романов В. Селянська реформа середини XIX ст. в Росії та її наслідки. *Актуальні проблеми державного управління* / гол. ред. С. М Сеньогін. Дніпро : ДРІДУ УАДУ 2002. Вип. 4 (10). С. 12–21.

Рум'янцев В. О. Підсудність волосного суду за ст. 101 Загального положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4(51). Ч. 1. С.91–98.

Рум'янцев О. В. Правове положення волосних судів (друга половина XIX початок XX століття): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків : б. в, 2013. 21 с.

Страхов М. М. Місцеве селянське самоврядування в Україні за реформою 1861 р.. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2004. Вип. 7. С. 82–90.

Шевчук А. В. Поміщицькі господарства Волинської губернії після Селянської реформи 1861 р. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2008. №1(43). С. 167–171.

Модуль II

Тема 9. Особливості правового розвитку західноукраїнських земель у складі Австрії та Австро- Угорщини (XIX – початок XX ст.)

П л а н

1. Включення українських земель до складу Австрійської імперії. Місцеві органи влади та самоврядування українських земель у складі Австрійської імперії (кінець XVIII ст. – перша половина XIX ст.).

2. Правовий статус населення українських земель у складі Австрійської імперії. Реформи Марії Терезії та Йосипа II.

3. Зміни в адміністративно-територіальному устрої українських земель після революції 1848–1849 рр. в Австрії та після заснування Австро-Угорської імперії.

4. Органи крайового й місцевого урядування в Галичині і Буковини.

5. Місцеві органи влади й самоврядування Закарпаття.

6. Джерела і характерні риси права на українських землях у складі Австро-Угорщини.

7. Судоустрій на українських землях у складі Австро-Угорської імперії у другій половині XIX ст.

Список основної літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Бойко І. Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 312 с.

Список додаткової літератури

Головко О. М. Державний апарат і місцеве самоврядування на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій: історіографічно-правовий нарис. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. Випуск 2(30). С. 11–20.

Головко О. Місце українського права у правових системах Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій. *Право України*. 2020. № 1. С. 159–179.

Терлюк І. Українська субститутна державність останньої чверті XVIII - початку XX ст.: особливості розвитку українських правових і самоврядних традицій у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій. *Право України*. 2022. № 3. С. 57–79.

Смолій В., Ситник О. Відродження традицій української державності на українських землях у складі Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперій (др. пол XVIII – пер. чв. XX ст.). Українська державність: історико-правничі нариси. Київ : Право України, 2021. Нарис 15. С. 392–421.

Причини, перебіг та значення селянської реформи в Галичині (1772-1789 рр.). *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2004. Вип. 40. С. 113–119.

Тема 10. Суспільно-політичний лад і право на українських землях на початку XX ст.

П л а н

1. Революція 1905–1907 рр.
 - а) Причини створення Державної думи. Проект Булігіна. Маніфест від 17 жовтня 1905 р.
 - б) Виборчий закон до Державної думи від 11 грудня 1905 р. Представництво українських губерній у Державній думі.
 - в) Основні державні закони від 23 квітня 1906 р. Державний переворот 3 червня 1907 р.
2. Столипінська аграрна реформа, її проведення в Україні.
3. Держава, право й зовнішньополітичні відносини України під час Першої світової війни.
4. Лютнева революція 1917 р., її вплив на державотворчі процеси в Україні.

Список основної літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник. упоряд.: А. С. Чайковський. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків : Право, 2021. 472 с.

Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. Київ : Атіка, 2007. 728 с.

Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посібник. 6-те вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2007. 471 с.

Список додаткової літератури

Бандурка, О. М., Древаль Ю.Д. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток: монографія. Харків : Ун-т внутріш. справ, 1999. 288 с.

Гончаренко В. Д. Маніфест про вдосконалення державного порядку 1905 р. Велика українська юридична енциклопедія у 20 т. / редкол. В. Я. Тацій (та ін.). Харків : Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України. С. 476, 477.

Єрмолаєв В. Про українське представництво в Державній думі Російської імперії третього та четвертого скликань. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 1 (44). С. 53–60.

Зінченко О. В. Маніфест 3 червня 1907 р. в Російській імперії – державний переворот чи вдосконалення виборчої системи? *Проблеми законності*. 2011. Вип. 113. С. 3–11. Бібліогр.: с. 10-11.

Тема 11. Українська Центральна Рада та її Універсали

П л а н

1. Створення, мета і правова природа Центральної Ради, її трансформація у представницький орган.
2. I Універсал Центральної Ради. Автономія України.
3. II Універсал Центральної Ради. Тимчасова інструкція Генеральному секретаріату.

4. III Універсал Центральної Ради. Українська Народна Республіка.
5. IV Універсал Центральної Ради. Незалежність УНР.
6. Конституція УНР 29 квітня 1918 р.
7. Законодавство Центральної Ради.
8. Зовнішньополітична діяльність Центральної Ради.
9. Уроки Центральної Ради.

Список основної літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Винниченко В. Відродження нації. Репринт. відтворення вид. 1920 р. Київ : Політвидав України; Відень. (Бібліотека репринтних видань). У 3-х ч. Київ : Політвидав України, 1990.

Історія конституційного законодавства України / упоряд. В. Д. Гончаренко. Харків : Право, 2007.

Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т. Т. 1. Київ : Наук. думка, 1996. 590 с.

Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т. Т. 2. Київ : Наук. думка, 1997. 424 с.

Україна: антологія пам'яток державотворення Х – ХХ ст.: у 10 т. / ред. кол. І. М. Дзюба (та ін.). Київ : Основи, 2008.

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / упоряд.: А. С. Чайковський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: підручник. Київ : Ін Юре, 2008. 624 с.

Терлюк І. Я. Історія держави і права України: навч. посіб.. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Київ: Атіка, 2011. 944 с.

Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України: акад. курс. Київ: Ін Юре, 2015. 808 с.

Список додаткової літератури

Гончаренко В. Законодавчі органи в Українській Народній Республіці. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. №2 (45). С. 61–71.

Главацький М. В. Володимир Винниченко. Київ : КМ-БУКС, 2017. 144 с.

Гошуляк І. Л. Про причини поразки Центральної Ради. *Український історичний журнал*. 1994. № 1. С. 31–44. Бібліогр.: с. 44.

Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні. Харків : Право, 2007.

Історія українського парламентаризму. Від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення. Т. 1–3 / голова редкол. В. М. Литвин; ред. рада: В. Б. Яловий, В. О. Зайчук. Київ : Дніпро, 2010. 635 с.

Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України 1917–1920 рр. Київ: Либідь, 1997. 208 с.

Котляр Ю., Левченко Л. Регіональний зріз Української революції 1917–1921 рр.: Миколаївщина. *Український історичний журнал*. 2019. № 5. С. 122–146.

Мазепа І. П. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 рр.: наук. вид. Дніпропетровськ: Січ, 2001. 674 с.

Мироненко О. М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. Теоретико-методологічний аспект: монографія. Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2002. 260 с.

Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ : Укр. Письменник, 1993. 413 с.

Рум'янцев В. Лютнева революція 1917 року і створення Українського парламенту – Центральної Ради (до 90-річчя створення Центральної Ради). *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 1 (48). С. 101–108.

Рум'янцев В. Третій Універсал Центральної Ради – курс на побудову української держави. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 4 (51). С. 92–100.

Рум'янцев В. Четвертий Універсал Центральної Ради – спроба здобуття незалежності. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 1 (52). С. 98–110.

Рум'янцев В. О. Українська державність у 1917–1922 рр. (форми і проблеми розбудови). Харків : Основа, 1996. 164 с.

Рум'янцев В. О., Лісогорова К. М., Сіваш О. М. Українська Центральна Рада як революційний парламент України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 4. С. 29–41.

Селянство, земля і влада в період української революції (1917–1921 рр.) / С. В. Корновенко (та ін.). Черкаси: (б. и.), 2020. 440 с. URL :

http://ndis.cdu.edu.ua/images/Elektronna%20biblioteka/Teksti/Selanstvo_zemla_i_vlada.pdf

Список літератури англійською мовою

Honcharenko V. Establishment of the Ukrainian People's Republic - a Significant Event in the Ukrainian History. *Yearbook of ukrainian law: coll. of scientific papers / National academy of legal sciences of Ukraine*. Kharkiv: Pravo, 2018. = Щорічник українського права. 2018. № 10. Р. 21-29. Бібліогр.: с. 28–29.

Yermolaiev V. On the Constitutional Process in the Ukrainian People's Republic, 1917-1918. *National academy of legal sciences of Ukraine. Yearbook of ukrainian law: coll. of scientific papers / National academy of legal sciences of Ukraine*. Kharkiv: Pravo, 2019. = Щорічник українського права. 2019. № 11. Р. 35-47. Бібліогр.: с. 46–47.

Yermolaiev V. About Organization and Rules of Procedure of Ukrainian Central Rada. *Yearbook of ukrainian law: coll. of scientific papers / National academy of legal sciences of Ukraine*. Kharkiv: Pravo, 2018. = Щорічник українського права. 2018. № 10. Р. 30–45.

Kozachenko A. Local Self-Government System Upon Draft Constitutions of Ukrainian People's Republic of 1917, 1918 And 1920: Sources, Main Risks And Historical Importance. *Yearbook of ukrainian law: coll. of scientific papers / National academy of legal sciences of Ukraine*. Kharkiv: Pravo, 2019. = Щорічник українського права. 2019. № 11. Р. 115–122.

Тема 12. Українська держава періоду Гетьманату П. Скоропадського

П л а н

1. Причини і передумови приходу П. Скоропадського до влади в Україні у квітні 1918 р. Сутність режиму гетьманату.
2. Державний лад української держави:
 - а) влада гетьмана;
 - б) уряд;
 - в) місцеві органи;
 - г) військова організація, суд.
3. Зовнішньополітичний курс гетьманату П. Скоропадського.
4. Законодавство української держави П. Скоропадського.

Список основної літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Закони про тимчасовий державний устрій України. Україна: антологія пам'яток державотворення Х – ХХ ст. / ред. кол. І. М. Дзюба (та ін.). (у 10 т.). Київ, 2008. Т. 7: Відродження української державності. С. 320-323.

Історія конституційного законодавства України / упоряд. В. Д. Гончаренко. Харків : Право, 2007. 256 с.

Скоропадський П. Спомини. Київ : Україна, 1992.

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / упоряд.: А. С. Чайковський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. Київ : Атіка, 2007. 728 с.

Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посібник. 6 вид., виправл. і допов. Київ : Знання, 2007. 471 с.

Терлюк І. Я. Історія держави і права України : навч. посібник. Київ : Атіка, 2011. 944 с.

Список додаткової літератури

Будков Д. Міжнародна інформаційна діяльність за часів української держави гетьмана П. Скоропадського. *Пам'ять століть*. 2003. № 2. С. 64–71.

Дещинський Л. Є. Міжнародні зв'язки гетьманського уряду П. Скоропадського в період національної революції в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 634. С. 3–8.

Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні. Харків : Право, 2007. 280 с.

Кравчук М., Марціясь І. Особливості міжнародних відносин за гетьмана П. Скоропадського. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3. С. 12–18.

Кравчук К. Правоохоронні органи за гетьмана П. Скоропадського. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія «Право»*. Вип. 2. Ч. 1. Острог : Б. и., 2001. С. 89–95.

Михайленко П., Довбня В. МВС Української Держави за часів гетьманства Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). *Міліція України: Часопис Міністерства внутрішніх справ України*. 2005. № 1. С. 20–23.

Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. Київ, 2011. 335 с.

Подковенко Т. Конституційне законодавство Української Держави гетьманату П.Скоропадського. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 6. С. 8–12.

Рум'янцев В.О. Українська державність у 1917–1922 рр. (форми і проблеми розбудови). Харків : Основа, 1996. 164 с.

Рум'янцев В. Судова система в Українській державі гетьмана П. Скоропадського. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. №2(25). С. 77–89.

Рум'янцев В. О. Скоропадський Павло Петрович (1873 р. – 1945 р.). Державні, політичні та громадські діячі України: політичні портрети. Кн. 1. / В. І. Астахова (та ін.); за заг. ред. М. І. Панова; редкол. В. І. Астахова (та ін.). Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2002. С. 290–294.

Рум'янцев В. О. Природа влади і основні напрямки діяльності Гетьманської держави П. Скоропадського. *Вісник Академії правових наук України*. 1996. С. 100–110.

Тимошук О. Воєнізована адміністрація і служба безпеки Гетьмана Української Держави 1918 р. *Право України*. 2000. № 4. С. 106–110.

Тимошук О. В. Нормативна регламентація діяльності української державної варти за гетьманату П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.). *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000 р. №1(10). 2000. С. 241–252.

Тема 13. УНР доби Директорії. Західноукраїнська Народна Республіка

П л а н

1. Встановлення влади Директорії.
2. Цілі директорії та їх реалізація.
3. Розпад Австро-Угорщини і створення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Становлення української державності на місцях.
4. Державний лад ЗУНР:
 - а) вищі і центральні органи влади й управління;
 - б) місцеві органи влади й управління;
 - в) судові й правоохоронні органи;
 - г) Українська Галицька армія.
5. Зовнішньополітична діяльність ЗУНР. Злука УНР і ЗУНР.
6. Падіння ЗУНР, його причини.

Список основної літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Акт злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки. Світлина, карти, документи (Електронний ресурс). Київ: Укр. ін-т нац. пам'яті, 2008. 30 с.

Закон про землю Західно-Української Народної Республіки від 14 квітня 1919 року. *Право України*. 2001. № 8. С. 10–12.

Історія конституційного законодавства України / упоряд. В.Д. Гончаренко. Харків : Право, 2007. 256с.

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / упоряд. А. С. Чайковський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. Київ : Атіка, 2007. 728 с.

Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посібник. 6 вид., виправ. і допов. Київ : Знання, 2007. 471 с.

Список додаткової літератури

Бидков Д., Веденеев Д. Слово правди про Україну: система зовнішньополітичного інформування і часи Директорії. *Політика і час*. 1993. 10 (№10–12). С. 69–74.

Вовк Ю. Державне будівництво за часів Директорії Української Народної Республіки (1918–1920 рр.). *Актуальні проблеми правознавства*: наук. зб. 2001. Вип. 3. С. 35–43.

Землянська В. В. Діяльність надзвичайних військових судів у добу Директорії. *Право України*. 2000. № 10. С. 107–109.

Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. 628 с.

Клочков В. Прокуратура України часів УНР, Гетьманату та Директорії. *Вісник прокуратури*. 2001. № 1. С. 105–108.

Кравчук К. З досвіду державотворення України періоду Директорії. *Право України*. 2005. № 2. С. 114–117.

Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. Київ : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 362 с.

Матвієнко В. М. Зовнішньополітичне відомство УНР за доби Директорії. *Вісник. Міжнародні відносини*. 2001. Вип. 20. С. 60–63.

Мацькевич М. М. Етапи юридичного оформлення об'єднання УНР і ЗУНР. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 25–29.

Пилипів В. І. Джерела до вивчення регіональної зовнішньої політики УНР і ЗУНР (ЗОУНР) 1918 - 1920 рр. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2010. №4 (56). С. 129–133.

Плав'юк М. За правду і справедливість (Голова Директорії Української Народної Республіки Симон Петлюра). *Пам'ять століть*. 2001. № 4. С. 8–13.

Подковенко Т. Законодавча діяльність Директорії. *Актуальні проблеми правознавства: наук. зб.* 2002. Вип. 4. С. 114–119.

Подковенко Т. Законодавча діяльність директорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 11. С. 80–84.

Рум'янцев В. О. Українська державність у 1917–1922рр. (форми і проблеми розбудови). Харків : Основа, 1996. 164 с.

Яневський Д. Б. Директорія УНР як міф. *Український історичний журнал*. 2000. 1. С. 115–123.

Теми 14. Розвиток держави і права України у 1920 - 30-х рр.

П л а н

1. Утворення і розвиток УСРР. Загальна характеристика радянського законодавства в Україні у 1917–1920 рр.

а) Створення Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів в Україні після Лютневої революції 1917 р.

б) I Всеукраїнський з'їзд Рад, його склад і рішення.

в) II Всеукраїнський з'їзд Рад. Падіння радянської влади в Україні.

г) Боротьба за відновлення радянської влади в Україні в 1918–1919 рр. III Всеукраїнський з'їзд Рад.

д) Конституція УСРР 1919 р. і Конституція 1929 УСРР р.

2. Кодифікація законодавства України в період нової економічної політики.

а) Загальна характеристика засад нової економічної політики. Причини кодифікації. Особливості її проведення в Україні.

- б) Цивільний кодекс УСРР 1922 р.
- в) Земельний кодекс УСРР 1922 р.
- г) Кодекс законів про працю УСРР 1922 р.
- д) Кримінальний кодекс УСРР 1922 р.
- 3. Правове регулювання, зміст і наслідки колективізації та індустріалізації.
- 4. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні.
- 5. Політичні репресії в Україні у 1920–30 р. їх наслідки і правове оформлення.
- 6. Розвиток основних галузей права України у 30-х рр. XX ст.
- 7. Конституція УРСР 1937 р.:
 - а) підготовка й прийняття Конституції, її структура, введення в дію;
 - б) характеристика суспільного ладу в Конституції;
 - в) державний лад за Конституцією 1937 р.;
 - г) основні права й обов'язки громадян, виборче право;
 - д) декларативний характер статей Конституції про права і свободи.
- 8. Національне й міжнародне засудження тоталітарно-репресивного режиму в Україні.

Список основної літератури

- Підручник.
- Хрестоматія.
- Історія конституційного законодавства України: зб. док. / упоряд. В. Д. Гончаренко. Харків : Право, 2007. 256 с.
- Про голодомор 1932-1933 рр. в Україні: Закон України від 28.11.2007 р. № 376-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 50. Ст. 504.
- Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / упоряд.: А. С. Чайковський. К.: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
- Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. Київ : Атіка, 2007. 728 с.
- Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Тищик Б. Й., Бойко І.Й. Історія держави і права України: акад. курс. Київ: Ін Юре, 2015. 808 с.

Список додаткової літератури

Гончаренко В.Д. Кодекс законів про працю УСРР 1922 (КЗпП УСРР 1922 р.). *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол. В. Я. Тацій (та ін.). Харків : Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України. С. 370–372.

Гриценко А. П. Всеукраїнська Рада робітничих депутатів. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1: А –В. 688 с.

Дмитрасевич Н. О. До питання про легітимацію влади Рад в період становлення більшовицької диктатури в УСРР. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ, 2010. Вип. 48. С. 26–30.

Ефіменко Т. Г. Радянська модернізація 1920-1930-х рр.. *Український історичний журнал*. 2002. № 5 С. 3–24.

Кравчук М. Становлення радянської влади в Україні у 1917–1921 рр. та її законодавче закріплення. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 2. С. 122–128.

Лемак В. В. Голодомор 1932–33 на українських землях. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол. В. Я. Тацій (та ін.). Харків : Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України.

Лизогуб В. А. Перший Всеукраїнський з'їзд рад. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол. В. Я. Тацій (та ін.). Харків : Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України. С. 550–553.

Марочко В. Територія Голодомору 1932–1933 рр. Київ , 2014. 64 с.

Мельничук Л. М. Історична генеза демографічної політики в Україні: особливості радянського періоду. *Університетські наукові записки*: часопис. Хмельницький: Хмельн. ун-т упр. та права, 2014. № 3 (51). С. 239–245.

Мироненко О. М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр.: теоретико-методологічний аспект. Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2002. 260 с.

Середа О. В. Адміністративно-командна система. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол. В. Я. Тацій (та ін.). Х.: Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України.

Страхов М. М. Право України в період тоталітарно-репресивного режиму 1929-1939 рр.: (підрозд. 2.6.3.). *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т.. Т. 1.: Методологічні та історійко-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. Харків : Право, 2008. С. 443-455.

Ус Г. Г. З історії становлення української термінології сімейного права: термін одиниці кодексу законів про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану 1926 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Філологія»*. 2018. Вип. 2(70). С. 224–227.

Усенко И. Б. Первая кодификация законодательства Украинской ССР. Київ : Наук. думка, 1989.

Тема 15. Держава і право України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.)

П л а н

1. Причини, передумови і початок Другої світової війни. Система зовнішньополітичних відносин напередодні й в період війни. Пакт про ненапад між СРСР та нациською Німеччиною від 23 серпня 1939 р.

2. Зміни адміністративно-територіального устрою в Україні в 1939–1946 рр.

3. Роль України у Другій світовій війні. Створення ООН.

4. Принципи реорганізації державного ладу і правової системи УРСР після початку війни між нациською Німеччиною і СРСР:

- а) зміни в конституційному законодавстві;
- б) зміни в цивільному, земельному і колгоспному праві, у законодавстві про шлюб і сім'ю;

- в) зміни в трудовому праві;
- г) зміни в кримінальному і процесуальному праві.
- 5. Режим окупації в Україні. Рейхскомісаріати Україна та Остланд. Правова регламентація на окупованих територіях.
- 6. Українська повстанська армія.

Список основної літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / упоряд. А. С. Чайковський. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посібник. 6-те вид., виправ. і допов. Київ: Знання, 2007. 471 с.

Список додаткової літератури

Беланюк М. В. Історико-правові аспекти інформаційного протистояння в умовах воєнного стану (1941-1942 рр.). *Інформація і право*. 2011. № 3. С. 134–141.

Боляновський А. Поляки у збройних силах Німеччини у 1939–1945 рр. *Пам'ять століть*. 2010. № 4/5. С. 159–175.

Бульба-Боровець Т. Армія без держави: Слава і трагедія українського повстанського руху / голов. ред. М. Луків. Київ; Торонто; Нью-Йорк: Фундація ім. О. Ольжича: Фундація ім. С. Петлюри, 1996. 270 с.

Дюрозель Жан-Батіст Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. Київ: Основа, 1999. 903 с.

Коппань І. Шпигуни і розвідники у другій світовій війні. Київ: Політвидав України, 1987. 182 с.

Михайленко П., Довбня В. Народний комісаріат внутрішніх справ УРСР у період Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.). *Міліція України: Часопис Міністерства внутрішніх справ України*. 2005. № 8. С. 20–21.

Овчарик Є. В. Діяльність української міліції в роки Великої Вітчизняної війни. *Проблеми боротьби зі злочинністю очима*

майбутніх правоохоронців : матеріали Міжвуз. наук.-практ. конф. молодих учених (15 трав. 2006 р.). *Юридична наука та правоохоронна діяльність*. 2006. Вип7. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2007. С. 6–9.

Організація українських націоналістів і українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. 2-ге вид., стер. Київ : Наук. думка, 2005. 53 с.

Прокоп М. Україна і українська політика Москви. Ч.1 Період підготовки до Другої світової війни. 3 вид. Б. м.: Сучасність, 1981. 176 с.

Рум'янцев В. О., Страхов М.М. Історія України. Всесвітня історія ХХ сторіччя: навч. посіб. для вступників до вищ. навч. закл. Харків : Право, 2004. 296 с.

Страхов М. М. Право України в роки Другої світової війни та в перше післявоєнне десятиліття (1939-1955 рр.): (підрозд. 2.6.4) *Правова система України: історія, стан та перспективи*. : у 5 т. Т. 1.: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. Харків : Право, 2008. С. 455–472.

Шевченко А. Є. Організаційно-правові заходи радянського уряду й органів внутрішніх справ щодо боротьби з дитячою безпритульністю у 40-і рр. ХХ ст.. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. Донецьк, 2005. № 2. С. 45–54.

Якубовський В. Мобілізаційна політика радянської влади і командування Червоної армії на території України в 1943–1945 роках. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2005. № 4. С. 275–277.

Тема 16. Проголошення у 1991 р. незалежності України

П л а н

1. Причини і передумови проголошення незалежності України.
2. Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.).
3. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.

4. Зміни в державному ладі після набуття Україною незалежності.
5. Конституційний договір 8 червня 1995 р.
6. Конституція України 1996 р.
7. Формування українського законодавства у перші роки незалежної України.

Список основної літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / упоряд.: А. С. Чайковський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Іванов В. М. Історія держави і права України: підручник. Київ : Атіка, 2007. 728 с.

Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посібник. 6-те вид., виправл. і допов. Київ : Знання, 2007. 471 с.

Список додаткової літератури

Гончаренко В. Правовий статус Верховної Ради України за Конституцією України 1996 року. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 77–87.

Загуменна Ю. О., Лазарєв В. В. Становлення та розвиток органів місцевого самоврядування в Україні (1991–2019). *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 106–117. URL : <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.15>

Іванченко Р. П. Українська державність в 20–90-х рр. Київ : МІП, 2000. 255 с.

Кульчицький В. С., Бойко І. Й. Генезис та еволюція української конституції: навч. посібник. Львів: Вид. юрид. ф-ту Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2007. 96 с.

Ларін М. Минуле та майбутнє Основного Закону України. *Юридичний вісник України*. 2005. № 25. С. 4.

Полякова Л. Початок сучасного державотворення та основні моменти розвитку органів виконавчої влади в незалежній Україні (1991–1999). *Схід*. 2010. № 1 (101). С. 79–83.

Пономарьова Г.П. Історичний досвід застосування різних парламентських виборчих систем в Україні. *Юридична осінь 2010 року*: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (23-24 листоп. 2010 р.). Харків : Нац. юрид. акад. України, 2010. С. 12-15.

Пономарьова Г.П. Зміна виборчої системи України в контексті інтеграції до Європейського Союзу. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. №1 (40). С. 229–236.

Саппа М. М. Національно-визвольна революція в Україні 1989-1991 рр. як продукт соціального руху з багатовекторною мережною структурою. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*: зб. наук. пр. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2011. Вип. 2 (53): Спец. вип. «Незалежній Україні – 20 років».

Селіванов А. Незалежність як умова політичного самовизначення народу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 8. С. 5–9.

Телліс С. Інститут президентства в Україні 1991–2014р.: історично-правові аспекти, суб'єктивні чинники та їх наслідки (частина 1). *Правничий вісник університету ЗЗ «Крок»*. 2018. № 30. URL : <https://lbku.krok.edu.ua/krok-university-law-journal/article/view/60/54>.

Українська державність: історико-правничі нариси / ред. рада В. Смолій (та ін.). Київ : Право України, 2021. 976 с

Український парламентаризм: минуле і сучасне / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Парлам. вид-во, 1999. 368 с.

Футей Б. Становлення правової держави: Україна 1991–2001 рр. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 288 с.

Шаповал В. Конституційні акти України першої половини 90-х років ХХ ст. (питання кваліфікації). *Право України*. 2000. № 6. С. 6–9.

Шевченко А. Є. Незалежність України: ретроспективний аналіз, сучасність, перспектива. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2016. № 8. С. 6–8.

З М І С Т

ВСТУП	4
Загальний розрахунок годин практичних занять та самостійної роботи	5
Модуль 1	
Тема 1. Державний та суспільний лад Русі-України (Київської Русі)	7
Тема 2. Право Київської Русі	9
Тема 3. Державний лад і право Галицько-Волинського князівства	11
Тема 4. Держава і право українських територій у складі Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої	14
Тема 5. Формування української національної держави у 1648-1654 рр.	16
Тема 6. Правовий статус України за Переяславською угодою 1654 р.	18
Тема 7. Кодифікація права України у XVIII ст.	20
Тема 8. Селянська реформа 1861 р. в Україні	23
Модуль 2	
Тема 9. Особливості правового розвитку західноукраїнських земель у складі Австрії та Австро-Угорщини (XIX – початок XX ст.)	25
Тема 10. Суспільно-політичний лад і право на українських землях на початку XX ст.	26
Тема 11. Українська Центральна Рада та її Універсали	27
Тема 12. Українська держава періоду Гетьманату П. Скоропадського	31
Тема 13. УНР доби Директорії. Західноукраїнська Народна Республіка	33
Тема 14. Розвиток держави і права України у 1920 - 30-х рр.	35
Тема 15. Держава і право України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.)	38
Тема 16. Проголошення у 1991 р. незалежності України ...	40

Навчальне видання

Електронне видання

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

**З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ»**

для студентів 1 курсу денної форми навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 29 «Міжнародні відносини»,
спеціальності 293 «Міжнародне право»

У к л а д а ч і: ЛІСОГОРОВА Катерина Миколаївна,
ЛИЗОГУБ Віталій Анатолійович,
ПОНОМАРЬОВА Ганна Павлівна

Відповідальна за випуск *Ганна Пономарьова*

Редактор *Людмила Русанова*
Комп'ютерна верстка *Юлії Бойко*